

2. Alimova D. Manbashunoslik. – Toshkent: Turon – Iqbol, 2019. – 429 bet.
3. Arslonzoda R.A “Qo‘qon xonligi manbashunosligi va tarixshunosligi: Muammoli ma’ruza matnlari”. – Farg‘ona, 2010. – 55 bet.
4. Kuzikulov I. Qo‘qon xonligi tarixi (o‘quv uslubiy qo‘llanma). – Namangan: Namangan nashr. 2014. – 86 bet.
5. Vohidov Sh. Qo‘qon xonligida tarixnavislik. – Toshkent: Akademnashr. 2007.
6. Xo‘qandiy N.M. “Ibrat ul havoqin” (Tarixi Shohruhiy). Tarjimon, izohlar muallifi Sh.Vohidov. – Toshkent: Turonziyo. 2014.
- 7.<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D0%97%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2,%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87> (Velyaminov Zernov Vladimir Vladimirovich.) Ilmiy faoliyat. [20.11.2022]
- 8.https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1820-1840/Potanin_N_I/text1.htm (Nikolay Potanin) Qo‘qon xonligi to‘g‘risida qaydlar.

ҚЎҚОН ХОНЛИГИНИНГ УСМОНИЙЛАР ДАВЛАТИ БИЛАН ДИПЛОМАТИК МУНОСАБАТЛАРИ

Акбаров Қ.Ё.

*Қўқон давлат педагогика институти
катта ўқитувчиси, т.ф.н*

Annotatsiya: Ushbu maqolada qardosh Turkiya va Markaziy Osiyo xalqlari o‘rtasidagi diplomatik munosabatlar, Qo‘qon xonligi va Usmoniylar imperiyasi o‘rtasidagi elchilik aloqalari yoritilgan.

Kalit so‘z va iboralar: Qo‘qon xonligi, Usmoniylar imperiyasi, Arab xalifaligi, Yevropa, Mahmud II, Sulton Mahmud.

Аннотация: В данной статье освещаются отношения между братскими народами Турции и Средней Азии, осуществляемые дипломатические отношения, посольские отношения между Кокандским ханством и османами.

Ключевые слова и фразы: Кокандское ханство, османы, Арабский халифат, Европа, Махмуд II, султан Махмуд.

Annotation: This article covers the relations between the brotherly peoples of Turkey and Central Asia, the diplomatic relations carried out, the embassy relations between the Kokand Khanate and the Ottomans.

Key words and phrases: Kokand Khanate, Ottomans, Arab Caliphate, Europe, Mahmud II, Sultan Mahmud.

Қадимдан қардош Туркия ва Марказий Осиё халқлари ўртасидаги алоқалар XVI асрдан бошлаб янгича мазмун касб эта бошлаган. Бунга, аввало, Марказий Осиёда темурийлар сулоласидан кейинги воқеалар, Усмонли турк давлатининг энг қудратли давлатлардан бирига айланиши, Шиа Эрони билан рақобатчилик бу муносабатларнинг асосини ташкил қилиб берди. XVIII аср бошларида Бухоро хонлигидан ажралиб чиққан Қўқон давлати ҳам ўзининг узоқ ва яқин қўшни давлатлари билан алоқалар ўрнатиш ва савдо-тижорий, маданий муносабатлардан ҳар томонлама манфаатдор эди.

Қўқон хонлиги Усманийлар империяси билан дипломатик алоқалар ўрнатганлигини бир қанча тарихий маълумотлар тасдиқлайди. Бу вақтда Усманийлар империяси ислом дунёсида, шунингдек Европада ҳам Араб халифалигининг меросхўри сифатида танилган эди. Шу сабабли бу империянинг халқаро майдондаги обрўси юқори эди. Қўқон хонлигининг Усманийлар давлати билан олиб борган алоқалари ҳақидаги маълумотлар маҳаллий тарихчиларнинг асарларида, рус манбаларида, энг асосийси, Истанбул шаҳридаги Бошбоқонлик Усмонли архивида сақланувчи архив ҳужжатларида акс эттирилган. Ушбу архивда икки давлат ўртасидаги муносабатларни тадқиқ этишга алоқадор 190 дан зиёд ҳужжатлар мавжуд.

Усмонли турк давлати билан расмий алоқаларнинг бошланиш даври манбаларда Умархон давридан бошланганлиги қайд этилади. В.М.Плоскихнинг берган маълумоти бўйича Қўқон ҳукмдори Умархон 1819–1820-йилларда Константинополга Ҳожи Мир Қурбон бошчилигида элчилар юборган [1]. Элчилар Усманийлар ҳукмдори Махмуд II га чиғатой тилида ёзилган Қўқон адабий муҳити номаёндалари ижоди жамланган китоб ва Алишер Навоийнинг бир қанча асарларини совға сифатида олиб

борган [2]. Ушбу элчиликдан кўзланган мақсад сиёсий ва ҳарбий тажриба алмашинуви бўлган. Бу борада Қўқон тарихнавислик мактабининг вакили Муҳаммад Ҳакимхон тўра ҳам илк расмий алоқалар айнан 1820 йилда, Умархон ташаббуси бошланганлигини қайд этиб ўтади. Шунингдек, бу элчилик ҳақида “Анжум ат-таворих” асарида қуйидагилар баён этилади: “Шу вақтда хони олийшон фармойиши билан мухтарам муъин уддин ал-ислом, халифайи расули аном, аъло ҳазрат султон Маҳмудхон жаннатмакон номига фасохат рақамли муншийлар ихлос баён этувчи бир нома ёздиртириб, элчи хожи Мир Қурбон орқали хиловат маркази Истамбулга юборилди.”

Усманийлар архивини ўрганиш асносида Савада Минору 1780 йиллар охирида 5 нафар қўқонлик аскарларларнинг турк-рус урушига “жиҳод” учун борганлиги ва уларга берилган моддий ёрдамларни келтириб ўтади. Лекин, ушбу аскарларнинг расмий Қўқондан юборилганлиги масаласи аниқ қайд этилмаган. Илк расмий дипломатик алоқларнинг эса, Умархон даврида бошланганлиги барча манбаларда бир хил қайд этилади. Ушбу элчилик сабабларига келсак маълумки, Умархон 1814 йилда Туркистон шаҳрини эгаллаганидан сўнг диний уламалар розилиги билан “Амир ал-муслимин” унвонини олиб, мамлакатдаги энг олий диний ва дунёвий раҳбарига айланади ва унинг бу унвони билан хутбалар ўқилад бошланади. Умархон ўзларини бутун мусулмон дунёси “ҳомий ва ҳимоячиси” ҳисобловчи Усманийлар султонидан унинг ҳокимиятининг тан олиниши ва энг муҳими Ислом оламида Бухоро амирлигидан кўра юқори мақомни эгалашни мақсад қилиб қўйган эди. 1813 йил турк султони ўз мактуби орқали Бухоро ҳукмдорларини Мовароуннахрнинг ягона ҳукмдори сифатида тан олиши, ўз навбатида Хива ва Қўқонни Бухоро орқали ўз “итоат” ига қабул қилинишини келтириб ўтади. Шундан келиб чиққан ҳолда Умархон Амир Ҳайдардан кўра юксак мақомни сўраб мурожаат қилган.

Қўқон ҳукмдорининг Усманийлар империяси ҳукмдориға юборган ушбу хати бугунги кунда Туркиянинг Истанбул шаҳридаги Бошбоқонлик Усмонли архивида сақланади. Дастлабки элчилик муносабатлари ҳақида биринчилардан бўлиб, француз олими Баки Граммон ва В.М.Плоскихлар маълумот берганлар. Усмонли архивининг Ҳатти Ҳумоюн (ҲАТ) фондида 36579 номерда Қўқон хони хатига жавоб тарзда Усманийлар ҳукмдори номидан 1820-йилнинг 10- сентябрида ёзилган хат сақланиб қолган. Хатда Усманийлар мамлакатининг Қўқон хонлигига бўлган ҳурмати, дўстлик муомаласи ва мактов сўзлари ўрин олган. Шунингдек Қўқон ҳукмдори Умархонга Усманийлар султони Дашти Қипчоқ ва Фарғона ҳокими деб мурожат қилганлигига қараганда, Умархон ўзини Дашти Қипчоқ ҳудудларининг ҳам эгаси сифатида баҳолашини билиш мумкин. “Мунтахаб ут-Таворих” асарида келтирилишича элчилар жавоб хати ва бир қанча совға-саломлар билан 1820 йил охирларида қайтиб келишади. Султоннинг юборган совғалари орасида қилич, тўппонча, соат, телескопик асбоб кабилар бўлган.

Ҳожи Мир Қурбон бош бошчилигида элчиларнинг Қўқонга қайтишига оид “Анжум ат-таворихда” асарида қуйидагича маълумотлар бор. “Ҳожи Мир Қурбонким элчилик тариқасида малаклар посбони бўлган халифалик пойтахти Исломбулга борган эди, замона халифаси, барча мусулмонларнинг ҳомийси Султон Маҳмуд Баҳодурхондан Фарғона амир ал-муслимийни номига султоннинг Шоҳона лутфи ва навозишларини олиб келди. Мазкур элчи мақсадига эришиб, масрур ҳолда қайтаётиб Хоразм вилоятини кезиб ўтаётганда Хива хонининг адолатли ҳузури билан мушарраф ва мансур бўлиб, унинг бир элчиси билан салтанат мадорли саройи олийга келиб, тахтни ўпиш шарафига этди. Бу вақтда Умархон Туркистон шаҳрини эгаллаш учун сафарга чиққан бўлиб, Туркистон ҳокими Тўқай тўрани ўзига бўйсундириб Хўжанд томонга юраётган эди.” Умархон Мир Қурбон ва у билан келган Хива хони элчисини Хўжандда

қабул қилади. Манбада Хива элчисининг номи учрамайди. Қўқон хони Бухоро хонлигига қарши Хива хони билан иттифоқ тузиш мақсадида элчига олтин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо буюмлар билан биргаликда хон номига ёзилган номани ҳам топширади.

Икки давлат ўртасидаги элчилик муносабатлари Қўқон хони Муҳаммад Алихон даврида ҳам давом этади. “Тарихи Шохрухий” асарида Муҳаммад Алихоннинг дастлабки юборган элчилигига Абдурахмон шарбатдор ва Домла Эрназар оҳунд раҳбарлик қилганлиги таъкидланади [3]. Боқи-Граммонт ушбу мактубни ўрганиш асносида элчиларнинг Қўқондан чиқиб кетиш санасини 1831 йил 19 октабр деб айтиб ўтади. Элчилар 1832 йил 21 октабрда Истанбулга етиб келадилар ва 1833 йилнинг 4 январида султон саройида қабул қилинадилар. Султон уларни ҳурмат-эҳтиром билан қабул қилиб уларни ҳудди шундай иззат-икром билан кузатиб қўяди. Султон томонидан ҳаттоки, Муҳаммад Алихонга юборган совғалари орасида Муҳаммад пайғамбаримизнинг муборак тирноқларидан икки парча ва бир дона мўйлари ҳам борлиги қайд этилади. “Тарихи Туркистон” асарида элчиларнинг қайтиб келиши қуйидагича тасвирланади: “Жулуснинг ўн бешинчи йилида ҳазрат Халифа хизматидин кўп нафис ҳадялар ва қимматбаҳо атолар ила мураххас бўлуб, Фарғона вилояти тарафига қайтиб, аснот роҳда Абдурахмон шарбатдор вафот қилиб, Муҳаммадалихон борасига ҳазрат Халифа ҳар нимаки лутф ва меҳрибонлик қилибдурлар, домла Эрназар оҳунд олиб келиб, мўбамў(муфассал) баён қилиб, ҳазрати Халифа юборган подшоҳона либосни муҷаммаъ мажлисда кийибдур”.

Ҳатти Ҳумоюн (ҲАТ) фондида 657/ 32100 Д рақами билан сақланаётган ҳужжат 1254/1838 йилда Муҳаммад Алихон томонидан юборилган иккинчи элчиликка оид бўлиб, бу дипломатик миссияга Хожи Муҳаммад Зоҳид хўжа бошчилик қилиб борган. Буни Муҳаммад Алихон томонидан турк султониغا юборилган мактубдаги Хожи Муҳаммад Зоҳид

хўжанинг элчи қилиб юборилганлиги ҳақидаги қайд тасдиқлайди [4]. 1838 йилдаги мазкур дипломатик миссия билан боғлиқ 18 та ҳужжат Усмонли архиви фондида мавжуд. Архив ҳужжатларида элчилар томонидан олиб борилган ҳадялар рўйхатида 1 дона Мусҳафи шариф, 8 шол, 7 тўп шойи, 5 тўп хитойда ишланган қора силон мато, 7 та от каби совғалар номи қайд этилади. Ушбу элчилик орқали ўз қўшинини тактик жиҳатдан тайёрлаш учун ҳарбий ёрдам сўрагани эътироф этилади. Элчиларни қабул қилиш асносида турк султони Маҳмуд II (1809-1839) Муҳаммад Зоҳид хўжадан Қўқон хонлигининг қайси давлатлар билан дўстона алоқалар олиб боришлиги ҳақида ҳам маълумотлар сўраган. Архив ҳужжатларидан маълум бўлишича Турк султони Қўқон элчисига Ҳиндистон билан ва Ҳиндистон орқали Британия билан муносабатларни мустаҳкамлашни таклиф қилган.

Муҳаммад Алихон хумронлиги даврининг сўнггидаги воқеалар – Қўқонга Бухоро босқини ва хонликнинг мустақиллигини тиклаш билан боғлиқ ҳаракатлар, ундан сўнгра хонликдаги тартибсизликлар, Қўқоннинг нафақат Туркия, балки бошқа давлатлар билан ҳам алоқаларини маълум вақт чеклаб қўяди [5]. Фақатгина 1851 йилда Худоёрхон томонидан навбатдаги элчилик жўнатилади. Огаҳийнинг “Жоме ул-воқеоти Султоний” асарида ушбу элчилик ҳақида қисқача тўхталиб ўтилади: “Хўқанд вилояти волийсининг элчиси Бек Муҳаммадниким Истанбули шарифга ихлос топмиш эрди, андоқким юқорида мазкур бўлди, анга амри оилӣ мужуби била атба сепеҳр мартаба ходимларидан Раҳматулло Қорақўзга элчилик тариқаси била бўлуб, сана минг икки юз олтмиш еттида (1851-йил) муҳаррам ойининг аввойида муракқат руҳсат берилди” [6]. Аммо, бу ерда Огаҳий томонидан элчининг исмини келтиришда чалкашлик рўй берган. Аслида Худоёрхон давридаги ушбу элчиликка яна Ҳожи Мир Қурбон бошчилик қилади. Усмонли архивининг Олий Мажлис буйруқлари жойлашган 9114 рақамли ҳужжатда ҳам айнан

шу шахс қайд этилади. Ушбу архив ҳужжатларида қайд этилишича Ҳожи Мир Қурбон 1852 йилнинг август ойида Маккада ҳаж сафарида бўлган, шунингдек, Туркия Молия вазирлиги томонидан унинг икки ойлик харажатлари учун маблағ ҳам ажратилган. Худоёрхоннинг элчилик алоқаларидан мақсади қўшин таркибини замонавий воситалар билан ҳам таъминлаш эди. Хусусан, “Тарихи Азизий” асарида “Худоёрхон саллотлари (аскарлари) сонини жуда кўпайтирди ва яхши тўпларни мавжуд қилиб, яхши милтиқларни Исломбулдан олдириб келди” дея таъкидланади. Худоёрхон хонликдаги тоғ-кон ишларини йўлга қўйиш учун мутаххассислар сўраб ҳам мурожаат қилган. Н.Веселовскийнинг маълумот беришича турк султони Қўқон лашкарбошиларида бири Ёкубекка XIX асрнинг 30-40-йилларида қурол-яроғ ва ҳарбий илмдан хабардор Замонбек исмли кишини жўнатганлиги ҳақида ҳам маълумот мавжуд.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Плоских В. Киргизы во внешней политике Коканда (первая половина XIX века). Известия Академии Наук Республики Кыргызстан. 1991.
2. Абдыулова Р. XIX Осмон мамлекети менен Кокон хандыгынын ортосундагы дипломатиялык байланыштар тууралуу архивдик материалдар. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayi:15, 2006.
3. Бейсембиев Т.К. “Тарихи Шохрухий” как исторический источник. — Алма-Ата: Наука, 1987.
4. Komatsu H. Kokand and Istanbul. An Ottoman Document Relating to the Earliest Contact between the Khan and Sultan. — *Barukan Shouajia Kenkyu*(Balkan and Asia Minor Studies), No. 15, 1989.
5. Раҳмонқулова З.Б. XVI-XX аср бошларида Ўрта Осиё ва Усмонийлар давлати ўртасида ижтимоий-сиёсий ва маданий муносабатлар тарихи: Тарих фанлари номзоди... дис. — ЎзМУ, 2002.
6. Аҳмедова М. Қўқон хонлигининг ташкил топиши, давлат тизими ва ҳуқуқ манбалари. Тарих фанлари номзоди дисс. — Тошкент, 2010.